

LIGETI ERNŐ 1891–1945

„Háromhúros hangszer”, állapítja meg Ligeti Ernőről egyik kritikusa.¹ E három húr a vers, a novella és a regény. Ehhez hozzáadhatjuk negyedikként a publicisztikát is. És mai távlatunkból úgy tűnik, életművében ez éppen a legtovább zengő. Pontosabban: ezen a húron ismerjük fel legtisztábban azt a hangot, mely a másik három is felcsendült, és amely a legigazibban ő, írói habitusának sajátja, leghívebb kifejezője.

1891-ben született Kolozsvárott. Jogi tanulmányainak végeztével lapszerkesztőségben dolgozik. Előbb a Nagyváradi Naplónál, ahol Ady Endre is újságíróskodott, majd a Keleti Újságnál az irodalmi és a külpolitikai rovat vezetője.

A holtaposok városából a modern városiasság szellemét hozza magával. Ezt tükrözi első verseskönyve, a *Magányosan ezer tavasz közt* (1913), amelyre a budapesti sajtó is felfigyel. A Nyugatban előbb Tóth Árpád,² majd Ady Endre³ foglalkozik kötetével. Mindketten erőt látnak verseiben: „...fantáziája kétségkívül erős, lírai heve is magas fokú” – írja Tóth Árpád; „Ligeti erős legény” – véli Ady Endre.

Korán eljegyzzi magát a lírával, és úgy tetszik egész életre szólóan:

*Kölyökkoromban hált velem a dal.
A más szobában nagyapám, szegény,
halni készült. Köhécselt a fal
s csendre tikkadt. Akkor lettem én
kis ágyam végtelenjén ravatal,*

¹ Tabéry Géza, *Ligeti Ernő, a novellista*. Erdélyi Helikon 1928. I. 549–550. 1.

² Tóth Árpád, *Két verskötetéről. I. Ligeti Ernő: Magányosan ezer tavasz közt*. Nyugat 1914. I. 725. 1.

³ Ady Endre, *Hajh, mennyi költő*. Nyugat 1914. I. 795–796. 1.

[Erdélyi Magyar Adatbank]
*s csipkézett az ezüst költemény
bánatot... S életem-halálom
e percet mindig szívemen találok.*

(Dal arról, aki bennem az életet tartja
és ez a jóság)

Mégis, második verskötete, az *Én jót akartam* tíz év múltán jelenik meg, és ez egyben az utolsó is. Tabéry Géza 1928-ban jó érzékkel tapint rá: „Úgy tűnik, hogy ezzel a második verskötetével a költő lírikus korszaka nagyjából lezárult.” És az okot is jól látja: „A kor, melynek ő nyílt szemű figyelője, emelkedett és tág horizontot áttekintő publicisztája, odarobbantotta Ligeti Ernő elé a problémákat, melyek elől nem takarhatta el többé magát mandarin selyemszalagjával.” Szentimrei Jenővel együtt Ligeti is elmondhatta volna: „Másokból költő lett, belőlem újságíró”...

Mit érnek hát versei? Figyelemre méltó lírikus Ligeti? A kép ellentmondásos. Tóth Árpád és Ady Endre is dicsérő szavak mellett súlyosan elmarasztalja első kötetét. „Kitűnő és egészen gyöngye sorokat egyaránt lázas buzgósággal halmoz, s ily módon az embarrassment de richesse-nek talán legfeltűnőbb példáit adja a fiatal költői nemzedékben... Azt a kissé nagyon is szabados tételt, hogy a modern verseknek nem okvetlenül kell értelmüknek lenni, túlságosan komolyan veszi a költő.” (Tóth Árpád.) „Ligeti erős legény, ma még sokat kell elképzelnie és affektálnia az át nem éltek helyett.” (Ady.)

Második verseskötetében lehiggad hangja, a kezdeti lazaságok helyébe a fokozott műgond lép. Az erdélyi lírában Ligeti útja egyik példája az avantgarde szabadosságoktól való elkanyarodásnak s az alakító funkció felfokozásának. Innen virtuózításra való hajlama és játékosága: „...valami précieuse barokk formanyelvet szóltat meg verseiben... Kényesen és nyugósen játszik szavakkal, érzésekkel”.¹ Ám az elkanyarodásnak e sajátos íve – melyet az induló Dsida Jenő és Szemlér Ferenc költészetében is megfigyelhetünk – egyben egy határozott költői valeur kifejeződése. Molter Károly Vajda Jánossal rokon vonásokat vél felfedezni e költészetben: „...az ernyedtség mozdulata azonos tán a nagy Lemondóéval, de eltakarja ezt a rokonságot Ligeti urbánus komplikáltsága, a dekadens méreg, melyet Vajdánál a düh helyettesített az étellel szemben érzett tehetetlenség idején”.² Kévésbé hízelgő Ligetire nézve, de úgy lehet a legtalálhatóbb Tóth Árpád meghatározása a már idézett „szépen és mégis szigorúan

¹ Szentimrei Jenő, *Erdélyi tízéves magyar irodalma*. Nyugat 1930. 537–544. l.

² Molter Károly, *Szellemi beháború*, 186 l.

írt” cikkében: azok az igazi Ligeti-versek, „...melyekben egy sajtóságos és új hangot, egy groteszk és érzékeny cselédlány-lírát próbál...”

És e megjelölést, hogy *groteszk* – jól tartjuk észben: első felbukkanása annak a hangnak, melyben Ligeti művének, de életének is dominánsát látjuk.

Másik húr hangszerén: a novella. (*Asszony*, 1920; *Vonósnégyes*, 1928; *Modern Robinson*, év nélkül.) E műfajban is rangosat és különállót alkot. Osvát Károly *Erdélyi Lexikonjának* Ligeti címszava szerint novellái megformáltságukban eltérnek az erdélyi novella típusától. „Ötvös, miniaturista, de annak: *európai*” – állapítja meg Tabéry is. Az egyik Ligeti-novella orvoshősével kapcsolatban, aki elhitheti magáról, hogy kuruzsló csupán, mert így a romantikaszomjas vidéki betegek jobban bíznak benne, s mikor kiderül, hogy diplomája van, elfordulnak tőle, így kiált fel Tabéry: „Teljesebb meglátás, teljesebb kifejezés kell-e ennél a kisvárosi groteszk-szomorú lelki összetételének?” És összegezően, ő is, a novellaíró Ligetiről: „*Groteszk*, érző és igazi novellaíró”.¹ (Aláhúzás tőlem. S.P.)

Legtöbbet regényt írt. Ettől hódítja el legnehezebben a publicisztika, és ehhez vágyik vissza leginkább: „...majd egyszer – vallja egy Szántó Györggyel folytatott beszélgetésben – jómagam is visszatérek a regényíráshoz, amitől a lapcsinálás kissé egyoldalú és nem viszonzott szenvedélye miatt elhűtlenedtem...”² A húszas évek elejétől haláláig imponáló ütemben sorjáznak regényei: *Belvedere* (1921), *Az ifjító szűz* (1922), *Föl a bakra* (1925), *A Kékbarlang* (1927), *A kuruzsló* (1929), *Az ő kis katonája* (1931), *A két Böszörményi* (1931), *Az idegen csillag* (1932, újrakiadása *A néger hősszerelmes* címmel jelent meg), *Jakob az anygallal* (1940), *Rózsaszüret* (1941), *Noé galambja* (1943), *Eget vívó György diák* (év nélkül).

E gazdagság azonban megtévesztő. Regényei egyenlőtlenek, olykor könnyedsége – mely egyik írói erénye – felszínességé romlik, remek találékonysága pedig cserbenhagyja. A kritika feljegyezte, az irodalmi pletyka kicsúfolta stílusának botladozásait.

E fogyatékoságok ellenére Ligeti egyik legjobb erdélyi magyar regényírónk. Munkássága olyan területet tölt ki a hazai magyar regény térképén, ami nélkül e térkép nem volna teljes.

Első regénye, a *Belvedere* egy befejezetlen szerelmi kaland története. Színhelye: a békebeli Prága, pontosabban a háború alatt is békés nyugalommal tündöklő aranyváros. A regény első

¹ i. m.

² *Beszélgetés Szántó Györggyel*. Független Újság 1937. november 20–27.

bekezdésében benne van már az egész könyv hangulata: „Rigától Prágáig röpitett egy kórházvonalat, és letett, ütött-kopott katonát a letnai ideggyógyintézetben. Fáradt sugarakkal, gyilkos hidegfürdőikkel, a tussok hideg korbácsával paskolták a testemet, és déltájban kiültem a belvederei parkba, gyűjtöttem vizes arcomra a napsugarakat, mellre szívtam az augusztusi délelőtti hársfával és fűaromákkal elegyes illatait, fáradtan hullott ölemben Jammes verseskönyve, szikráztak sárgás fényben a padok, és szikrázott lenn a hegy lábánál a Moldva. Fejem felett arany legyecske szállott. Éltem.”

Erre a hangulatra, a lábadozó beteg hangulatára vetül rá a prágai úrilány, Helene von Stieber alakja, e háborús dübörgés és idegtépettség utáni csöndben csendül fel a szerelem dala.

Ligeti itt is, mint verseiben, kissé précieuse modorban és dekadens életérzéssel, de rendkívül finom kézzel bontogatja ki hőse, a kétszillagos önkéntes, civilben költő és szenvedő ember – aki nem más, mint a szerző maga – érzelmi-gondolati világának egymásra boruló szirmait. Minden bekezdés külön egység, csiszolt kő, mely felvillantja e bonyolult lelki struktúra egy-egy töredékét.

A szerelmi kaland befejezetlen marad, akartan, művészi meg-gondolásból is befejezetlen. – „Egy félig keresztülvitt művészi gondolat több, mint a befejezett egész: évezredekkel ezelőtt érezték már a klasszikusok – írta ezzel kapcsolatban Molter Károly¹ –, de az, amit kapunk, torzó voltában is teljes: a születő érzelem bonctana. A hős szenvedő alanya, de tudós megfigyelője is a lelkét hatalmába kerítő szenvedélynek, Helénnek és régebbi szerelmének, Erzsinek. »Gazember vagyok, hogy leleplezem őket és boncasztalra viszem, amikor csókjuk még a szájamon illatozik« – vádolja emiatt önmagát. »De mentségem, hogy legkomiszabb magammal szemben vagyok« – kiáltja. »Itt, Isten és ember előtt, tévelygésem elkomoruló szigetjén ordítom: őket csak megalázom, de amit magammal végzek, autodafé, felnégyelés, és testemet patkányokkal maratom széjjel.«” A megfigyelés élességére, a flauberti impassibilitének e modern alkalmazására fel-figyelt a kritika is. Ligeti „már viviszekciót végez” – írta a *Belvederéről* Szentimrei Jenő.²

Modern vonás az elbeszélő hang és az esszéstílus ötvözése a *Belvederében*. Írói reflexiók sora a „befejezettség” és „befejezetlenség” kérdését kiemeli a szerelmi történet keretéből és összemeri síkra vetíti. Ezenközben a kor nyugtalanságaival telítődik

¹ i. m. 42. l.

² Szentimrei Jenő, *Ligeti Ernő: Belvedere*. Napkelet 1921. 878. l.

a történet: „...benne vibrál kora vége láthatatlan szomorúsága, melyet csak növel az író gondolatkeltő okossága”.¹

És jelen van a modern útkeresések egy másik kísérője: az absztrakció is. Helén alakját minduntalan félretolja a hős tudatában egy másik nő, Erzsi, és e folytonos helycsere és összemósódás során elhalványulnak az egyéni vonások: a hús-vér eleveség világából az elvontság birodalmába lépünk.

Fokozódik e tendencia *Az ifjító szűz* című regényében. Itt Balti gróf és a környezetében élő három ember: Bálint, a részeges kasznár, Báziliusz, a kirurgus és Anasztáziusz, a pap, jöllehet ellenpólusai egymásnak, hasonlítanak is egymásra, és jellemük matematikai képletté absztrahálódik. Ha tudós nézné őket, „egy számképletbe egyszerűsíténé e négy életet, egyenletté, algebrai alakzattá, ahol a egyenlő b -vel, b c -vel, c d -vel, és e külön számkomplexumok egymással megint egyenlők. A vonzás és taszítás törvényei érvényesültek itt, a homogén elemek gyűlölik egymást, a heterogének nem tudnak élni egymás nélkül, e három-négy arc: egyetlen arcnak különböző tükörképe, és a küzdő felek az arénán egymás színeiben jelennek meg.” A csoda, a mítosz, a játék és szimbolikus elevenítés uralkodik e műben.

E két regény tehát a húszas évek eleji modern útkeresések vonalába esik, összecseng Szántó György *Sebastianus útja elvégzetett* című művével, Kiss Ida *Shami* című regényével és Papp József *Első könyvének* elbeszéléseivel. Ha továbbment volna ezen az úton, Ligeti is egyike lett volna azon erdélyi avantgardista kísérletezőknek, akiknek műve ma már csupán irodalomtörténeti szempontból érdekes.

De Ligeti meglepő könnyen hangot vált: az erotikum misztikáját és az absztrakció különöségeit a mindennapi élet tüzetes megfigyelésével cseréli fel. A *Föl a bakra*, *A Kékbarlang*, *A két Böszörményi* a mindennapok regénye, a köznapi városi élet rajza, és éppen itt hoz Ligeti Ernő valóban újat a húszas évek erdélyi magyar regényirodalmában.

Kuncz Aladár egyik tanulmányában² a romániai magyar irodalom fejlődésének három szakaszát különbözteti meg. Elsőnek az erdélyi táj szépségét fedezi fel az eszmélkedő szellemi élet. Ennek megfelelően a természeti líra virágozik leginkább. Áprily, Reményik, Tompa László, Bartalis felejthetetlen versekben énekl meg a havasok csendjét, az Őrhegy, az Ünökő fenségét. E költészet sok tekintetben rokon az európai szimbolizmussal, és tulajdonképpen annak egyik legutolsó hullámverése, de különbözik

¹ Molter Károly, *i. h.*

² Kuncz Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*. Nyugat 1928. II. 501–508. l.

például a francia szimbolizmustól éppen abban, hogy míg ott a tájleíró költészet parki séták visszaadásában merül ki, itt a szabad természet, hegyek és ormok éles levegője csap ki a verssorokból. Gyengébb viszont a városi élet visszhangja, amely legfennebb Tompának a kisváros áporodott légkörét felpanaszoló némely versében és Szentimrei aktivista lírájában jut erősebb akcentusokhoz.

A fejlődés második szakaszában a természet büvköréből a történelem vonzásába kerül az alkotó szellem: „az emlékek, a hagyományok, a múlt, a népelet ősi, kikezdetlen lelki tartalékai”¹ törnek fel és követelnek művészi megformálást. Így kerül előtérbe a történelmi regény és elbeszélés, aminek oly nagy figyelmet szenteltek az erdélyi írók.

Csak a harmadik fejlődési szakaszban következik be a jelen felfedezése, és éppen e tekintetben végez úttörő munkát Ligeti Ernő.

A jelen felé fordulva is főként a falu életét ábrázolják a húszas évek romániai magyar írói. A paraszti élet színei villannak fel Nyírő, Tamási és Kacsó Sándor novelláiban, a megváltozott körülmények közt élő és a beilleszkedés útját kereső falusi úri család problémáit feszegeti Berde Mária 1924-ben írt, de csak 1931-ben megjelent *Földindulása* is. A város, a tisztviselők és szabadfoglalkozásúak, a városi értelmiség háború utáni élete és problematikája szinte teljesen kívül maradt az irodalmon. E hiányt pótolja majd Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének első része, Grandpierre Emil *Rostája*, Tamási *Ábel*-trilógiájának második kötete, Karácsony Benő bűbajos humorkavalkádjának sorozata, de az első lépések ez irányban Ligeti társadalmi regényei.

A *Föl a bakra* cselekményének színhelye Kolozsvár a háború utáni első években. Hőse, Elekes Péter, „esküre jelentkeztet tisztviselő”, alügyész, aki eleinte nem tette le a hivatali esküt, emiatt elveszti állását, ám most törhetetlen optimizmussal várja, hogy a miniszter visszaiktassa ügyészi tisztébe. Közben az ócskapiacra vándorolnak könyvei, bútorai és rendre egyéb holmija; ő maga is beáll zsidóbarátnak. Majd egy bankban nyer alacsony beosztásban alkalmazást, de a bank tönkremegy, s innen is kikopik. Hányódása során többféle lehetetlen megoldással próbálkozik, megkísérli a szekta, a bicsérdizmus, a kivándorlás és öngyilkosság gondolata, végül is mindent maga mögött hagyva fiákeresként keresi meg kenyereit.

Elekes Péter és felesége, Mariska, megélhetési küzdelmét nyomon követve megismerkedünk a város életének különböző szín-

¹ Kuncz Aladár, *i. m.*

tereivel, bepillantunk bankügyletek kulisszái mögé, a helyi lap szerkesztőségének boszorkánykonyhájába, színházak, mulatóhelyek, fogadóesték fény- és árnyjátékába s a sorskérdéseivel viaskodó kisebbségi társadalom megbolydult eszmevilágába. Mindezt rendkívül könnyedén, csevegő hangnemben tárja elénk az író. Nemezszer a város egy-egy ismert figuráját – Elfer orvostanárt például – valódi nevén említi, és úgy építi be a városképbe, mint a Szent Mihály templomot, a Farkas utcát vagy a boldogságot kergető hőseinek bolyongásain megelevenedett többi városrészletet. Máskor szemfülesen felcsippenti az irodalmi élet némely eseményét, jellemző vonását, sajátos színét, hogy kiteljesítse vele városportréját. Íme egyik hősenek, Stern újságírónak eszmefuttatása a transzilvanizmusról: „A transzilvanizmusnak – a szónál megrezdült Elekes, mint amikor egy megütött hangvillára felneszel egy másik hangvilla – a romantika, az érzelgősség az alapvető sajátsága. Az embereknek a kalandosság, az újszerűség úgy kell, mint a falat kenyér. Ez a romantika több nálunk, mint egyszerű emberek tömegpszichózisa. Író, politikus, művész, intellektuel – itt mindenkinek megvan a maga bogara. Egyik tehetséges írókollegám, plébános volt valaha, gondolt egyet, kiugrott a reverendából, elment egy isten háta mögötti faluba molnárnak. Ukmukfukk fejébe vette, hogy megcsinálja a székelység mitológiáját. Vissza – mondják vele együtt a hegylakók legjobbjai – a pogánysághoz! Az elemek istenségéhez, a barlangok közé! Egy másik székelyi író átvitorlázott Amerikába, mert azt hitte, hogy ott székelynak lenni külön varázsa lesz e romlott világnak. Drámát írt arról, hogy még ma is élnek az erdők mélyén székelyek, akik megvetik a kereszténységet, s véráldozattal fogadnak hitet egymásnak. Azt hiszi, hogy csak a kisebbségi politikát csinálják nálunk romantikus alapon? Ismerek egy másik erdélyi író, aki elment parasztnak, maga hajtja ökreit az országúton, virágot tűz a kalapja mellé, és mindezt azért, hogy közelebb legyen a földhöz... Itt minden betűvető ember – mi tagadás, magamat sem véve ki – nem önmagát, hanem az emberiséget akarja megváltani.” S az ilyen csevegések nem a bennük felvillanó gondolatok, futtában kialakított vélemények önálló értéke révén jelentenek valórt a regényben – hiszen az idézett részlet is hányféle szempontból vitatható! –, nem is a pikantéria révén, hogy a beavatottabb olvasó Nyíróre, Tamásira vagy Bartalisra ismer a kirajzolódó arcélekben, hanem mint couleur locale, mint mozgalmassági elem, mint valami, amiben ott lüktet az ecsetelt világ áramlökése.

A *Föl a bakra* kétségtelenül fordulat a fikciótól a közvetlen valósághoz, a társadalomrajz jellegű objektivációhoz. Ám azért a *Belvederében* megütött hang sem vész el egészen. Ha a prágai

kaland hőse – a „befejezettlen” ember – Bajazzo és Don Quijote keverékének nevezhette önmagát, Elekes Péter jellemképében nem kevesebb a groteszk elem. Benne, de a regény többi alakjában is, a repatriáló Tarnócziban, az öngyilkosságba menekülő Sternben, a magyar pártot szervező zsidó Várdayban visszatér Ligeti művének ez az állandója, a hol lírai, hol humoros, hol tragikus színezetű groteszk. És éppen e groteszk révén nyer mélységi dimenziót is az egyébként a riport és krónika szintjén maradó regény. Elekes nemcsak a megváltozott történelmi helyzetnek és társadalmi viszonyoknak áldozata, hanem saját tehetetlenségének is. Látszólag semmi sem történik vele, csak tehetetlenül várja sorsa jobbra fordulását, valójában dráma játszódik le benne. Családja széthull, egész eddigi világa összeomlik, és a felszín alatt csendben végbement metamorfózis eredményeként tisztul ki a szintén groteszk, de már tragédián és katarzison túli új állapot:

„Elekes lovas ember módjára, aki csak a nyeregben érzi jól magát, hozzászoktatta magát, hogy másfél méterrel magasabbra állítsa be életszükségletét, mint a többi halandók. Az emberek is szeretni kezdték, mert udvarias volt, előzékeny, nem gorombáskodott, nem dugta el a tarifát, nem hagyta lezúlleni a kocsit.

Másfél méterrel feljebb ült, mint a gyalogjárók. Már-már azt hitte, hogy jobban is látja a világ furcsa berendezkedését, mert felülről nézi.”

A benső rajzára tevődik át a hangsúly *A Kékbarlangban*. Itt nincs kisebbségi probléma, nincs nyomor és deklasszáció. S noha Aranyosvár, ahol a cselekmény legnagyobbrészt játszik, felismerhetően Kolozsvár, nincs is erdélyi jellege a regénynek. Sőt, mintha tudatosan túl akarna lépni az „erdélyiség” szűknek érzett mezsgyéjén. Nem annyira a capri intermezzo révén vagy a világjáró Zobeltitz alakjával, hanem általában a külső determináltság minden sajátos és egyedi színének tompításával. Itt minden az általános vonalán halad, nincs az egyszerűség irányába történő „föl a bakra”-i kilengés.

Általánosan ismert, az unalomig ismételt, a magyar- és világirodalomban többszörösen feltárt, már a századvegen megemésztett témát ölel fel a regény: egy zátonyra futott házasság, melyben a házastársakat az unalom a válás szakadékáig sodor, itt azonban megrettenve visszamenekülnek egymáshoz.

E témát Ligeti a regényírói fegyverzet teljes birtokában írja meg. Joggal állíthatja e regény kapcsán Molter Károly: „Ligeti ember-, világ- és életismerete, mind jobban felduzzadó nyelvkészsége, választékos társadalombölcselete és nyájas, udvarias, bocsánatkérő borúlátása, érzelmes, gyöngyházfényű stílusa, min-

dent latolgató gondossága, gazdaságos, kissé takarékos meséje, lelki jólétözöttsége, a közönyig lefokozott senkit-nem-bántás, ideges testisége és a saját prózáján mosolygó lírizmusa, mely minduntalan zenélő képre figyelmeztet –, ennyi kitapintható egyéni tulajdonság meggyőzhet mindenkit, hogy jobban felszerelt és hivatottabb regényíró, kivánni kényeskedő luxus!”¹ Tabéry a capri rész méltatásában még messzibb megy: „Itt mintegy Thomas Mann, Flaubert vagy a nagy orosz elbeszélők értelmében vett elbeszélővel éreztük szembe állani magunkat Ligetivel.”²

És mégis... a regényt olvasva nehezen szabadulhatunk a *déjà vu* és *déjà lu* zavarba ejtő érzésétől. De talán éppen ez az érzés adja kezünkbe a kulcsot a regény igazi megértéséhez és helyes értékeléséhez.

A „már látott” és „már olvasott” komplexum időrendi megközelítést sugall. Mikor formálja Ligeti e regényt olyanná, amilyenné formálta? Mikor írja e művét, amelyről már megjelenésekor meg kellett állapítani: „a polgári kedély és vérmérséklet *elégiája* ez a kétkötetes regény”³.

Ami a megformálás módját s időpontját illeti, nem lehet nem észrevenni, hogy az, éppen korrektsége révén, teljesen anakronisztikus. A huszadik század „szellemi kalandjában” már rég túl volt ezen a stíluson, látásmódon és regényépítkezési formán. És nem lehet, hogy ezt Ligeti, az európai érdeklődésű író, aki verseiben maga is avantgarde-közébe jutott, ne tudta és ne érezte volna.

Íme, hogyan írja le M. Albérès *L’Aventure intellectuelle du XX-e siècle* című könyvében a régi beidegzettségek bukását, az irodalmi ízlésben bekövetkezett változást: „A képzelet a konvencionális fogalmak körében forgott. Miközben az emberi ügyesség tökéletesítésére törekedett azzal, hogy folyton ugyanazt a vonalat rajzoltatta vele, a művészet receptek összességévé lett. A verset bizonyos eszmetársításokra alapozva kellett felépíteni, kötelező módon bizonyos klisékhöz és megszabott ritmushoz kellett folyamodnia, elkerülhetetlenül a természet szépségét, fellegek nyargalását és a madarak énekét idézte. A festmény az ábrázolt tárgyat perspektívába állította és a háromdimenziós euklideszi térben helyezte el. E konvenciókat, melyeket a szem és a memória már az iskolában beidegzett, végül is Igazságnak és Szépségnek neveztek el. Bünténynek számított, ha valaki egy leírt szövegben a „kakas” szó mellé nem tette oda a „vörös” melléknevet, ha egy festményben nem kisebbitte a tárgyakat távolságuk szerint.

¹ Molter Károly, *i. m.* 217. l.

² Tabéry Géza, *i. m.*

³ Tabéry Géza, *i. m.*

A szürrealizmus dinamitot helyezett e konvenciók alá, és a levegőbe röpítette őket.”¹

Ha nincs ott e robbanás emléke Ligeti regényépítkezése mögött, ez a stílus menthetetlenül a szürkeség tengerébe vész. Így azonban e *restitutio in integrum*, a „bon sens”-nek e rehabilitálása, a „lelki jólőtözöttségnek” e pedantériája – művészi értékké válik. Ez az érték itt is, ismét: a groteszk. A konvenció újjáélesztése annak végleges bukása után, úgy, mintha mi sem történt volna, ez teszi groteszkké s így élővé és művészivé e hozzáállást.

Hasonló a helyzet tartalmi-eszmei vonatkozásban is. Ligeti akkor zengi a polgári erények dicséretét, amikor azokban már senki sem hisz. Milyen jól látta ezt is, már akkor, Molter Károly! „Egyedi Pál és neje, Gaby, ezek a jómódú emberek, akiket Ligeti szeretettel tud sajnálni, s akiket mi, az olvasók nehezen sajnálunk immár napjainkban.”²

Így csendül össze az idejétmúlt művészi forma és eszmei hozzáállás, és válik *A Kékbarlang* egy sui generis szatírává, amelyben a bemutatott és kitűnően elemzett két emberélet sívárságát az együttérzés egyben megbélyegzi. És így válik semmivel sem kendőzhető történelmi ítéletté az utolsó bekezdés szimbolikus képe:

„Két varjú himbálózott a táviródrótokon. Bizonyára sejtelmük sem volt, hogy azon a ponton keresztül, amelyen ők meghintáztatták magukat, egy egész világ érverése lüktet. De lehet az is, hogy homályosan megéreztek maguk alatt a kozmikus erőt. Erőltették is szárnyaikat, hogy tovább szálljanak, de inkább zuhantak, mint repültek.”

A két Böszörményi című regényében ismét a politizáló, a közvetlen társadalmi valósággal, kisebbségi kérdésekkel birkózó, „erdélyi toryk és whigek” szembenállásával küszködő író áll előttünk. Csakhogy míg a *Föl a bakra* radikális eszmeiséget sugárzott, az idősb és ifjabb Böszörményi regényében, mely nemzedékek harcaként tünteti fel a társadalmi ellentéteket, az eszmék harcában a konzervatív felfogású apa javára billen a serpenyő.

Látszólag teljesen kiszakad az itthoni világból *Az idegen csillog*. De csak látszólag. Mert amint arra Kós Károly jó érzéssel tapintott rá, Ira Aldridge-nek, a néger Shakespeare-színésznek életregénye, „ez az idegen tárgyú könyv sok kifejezetten magyar

¹ R. M. Albérès, *L'Aventure intellectuelle du XX-e siècle*. Albin Michel kiadása 1959, 166. l.

² *i. h.*

tárgyú könyvnél magyarabb és sok erdélyi magyar kisebbségi regénynél erdélyibb és kisebbségibb regény”¹.

Messziről, nagyon messziről, Afrika szívéből indul Ira Aldridge életregénye. Nagyapja a mandingo törzs királya, apja már Amerikában, a Mississippi partján lekipásztorkodik. Kalandos ifjúkor, melynek döntő állomása az, hogy Irát inasként felfogadja és magával viszi Európába Kean, a világhírű angol Shakespeare-színész. Inasi munkája közben lesi el gazdájától a színészi mesterség titkait, hogy aztán otthagyva állását, a maga útját tapossa ki a művészet felé, és néhány év múltán már együtt lépjen fel a színpadon egykori gazdájával. A néger Ira Aldridge Kean méltó utóda lett. A legelőkelőbb szalonok ajtaja megnyílik előtte, revelációként hat egész Európa színházi kultúrájában, koronás fők legmagasabb kitüntetésekben részesítik, hatalmas, elemi erejű művészetével meghódítja a világot. És mégis... a regény e szomorú megállapítással zárul: „A világ legnagyobb Shakespeare-színésze volt, de az Encyclopaedia Britannica egy szóval sem emlíkezik meg róla.” ... A világ nem bocsátotta meg Ira Aldridgenak néger voltát. A művész, aki tudatosan el akart szakadni fájától és belenőni egy más közösségbe, aki művészetének nyelve és műveltsége alapján angolnak vallotta magát, sohasem lehetett otthon a szigetországban, mindig, mindenütt, diadala csúcspontján is magános és idegen maradt.

Ligeti Ernő nagyszerűen, végig művészi ihletettséggel írta meg Ira Aldridge regényét. Maga a műfaj, a regényes életrajz igen divatos volt a harmincas évek európai irodalmában, de egy kicsit gyanús műfaj is, amelyben már-már recept szerint készültek a „nagy emberek” intimtásaiban turkáló, kalandokban, szenzációs fordulatokban bővelkedő művek. A romániai magyar regényirodalomban Ligeti könyve volt az első ehhez az írásműfajhoz sorolható alkotás, amely azonban már témaválasztásában is örvendetesen eltért a szokványtól. „Nagyon jólesik nekünk – írta Kós Károly –, hogy az első erdélyi magyar életrajz-regény írója hőseül nem politikai személyt vagy valami pénzfejedelmet, iparbárot, milliomost, nemzetközi kalandort választott, de – művészt. És ebből is egy a rabszolgasorból jogilag alig és társadalmilag még egyáltalán fel nem szabadult, lenézett, a köztudatban alacsonyabb rendűnek ítélt faj magános, zsenialitásában tragikus egyéniségét.”² De különbözik a többi hasonló regénytől abban is, hogy Ligeti valójában nem egy élet regényét, hanem egy *életforma* regényét írta meg *Az idegen csillagban*. Ira Aldridge életének minden mozzanata egy valóságos élet rajzának adaléka és

¹ Kós Károly, *Az idegen csillag*. Erdélyi Helikon 1933. 133–134. l.

² *i. m.*

komponense, ugyanakkor azonban *egyfajta* életérzésnek, *egy bizonyos* emberi problémának a művészi szó erejével kiteljesített és általánosított vetülete is. Ez az életérzés és ez a probléma: az idegenség. Valóságos algebrája e könyv mindannak, amit érzellem- és gondolatvilág alakulásában e szó, hogy *idegen*, jelent és eltakar. Írat fejezetről fejezetre követjük Franciaországból Németországba, Bécsből Budapestre, majd oroszthonba és lengyel földre, de bárhová üzze is sorsa démona, mi is, ő is ugyanazzal a problémával találjuk szemben magunkat. Életútja olyan, mint szerpentin, amelyről mindenik fordulónál ugyanarra a tájra nyílik kilátás, csak egyre magasabbról, egyre átfogóbban... Találkozzék bárkivel, beszéljen bármiről, viaskodjék művésze vagy magánélete buktatóival, ugyanoda lyukad ki, csillaga az idegenség egén ragyog, rabszolgaként, hódítóként, inas- vagy gentleman voltában, művészetében, szerelmében, apaságában. És hányféle változatban látjuk magunk előtt ugyanazt a képet, nemcsak Ira arcán, hanem azokéin is, akikkel érintkezésbe kerül. Disraeli, Dumas, a lodzi zsidónegyed lakói, megannyi variációi egyazon témának.

E témát Ligeti töretlen művészettel írta meg. Itt elmaradnak a stílusficamodások, és lehull róla a pedantéria lárvája. Itt minden szó a helyén, a tömör, ökonómikus elevenítésben. Ha korábbi regényei esetében nemegyszer volt olyan érzésünk, mint a rádió mellett, amikor vibrál a varázsszem, mert egyszerre két állomást fog a készülék, és egyik sem jön be elég tisztán, itt telten, méltósággal száll a hang. Ha korábban kísértett a gondolat, hogy Ligetinél az ész uralkodik és csakis az ész, itt érezzük a szív dobbanását.

Ligeti úgy írta meg *Az idegen csillagot*, hogy egy igazságatlan társadalmi berendezés feltételei között kisebbségi sorban élő népközösség beleélhette a maga életérzését. Mintha tükörképe negatív fotója lenne Tamási Amerikát járó Ábelének ez az Európában kószáló, hontalan, fekete Ira Aldridge... „Ez és az Ábel fekete angyala, amint lefut a dombról, mintha csak ugyanaz a néger lenne.”¹

És úgy írta meg a zsidó származású Ligeti Ernő a néger színész sorsát, mint aki egy kicsit a maga sorsát írja. Hőse mögött ott van ő, „ott van Ligeti Ernő, az erdélyi íróművész, aki jobban tudja, jobban érzi és pontosabban állapíthatja meg, mint talán bárki más a világon Ira Aldridge-nek, a megvetett, le-kicsinyelt, mindig és mindenki számára »idegen« zseninek kegyetlen lelki tragikumát.”²

¹ Szántó György: *Ki írja meg a székely eposzt*. Független Újság 1935. március 17.

² Kós Károly: *i.m.*

Ira Aldridge egyéniségében is vannak groteszk vonások, de ő mégis szabadul a groteszk kínzó törpeségétől: neki megadatott, különösen a megrázó lodzi gettójelenetben, tehát halálában, a tragikum fensége.

Ugyanezt mondhatjuk az íróról magáról: életének és az irodalmi életben vállalt szerepének nem regényesített és nem regénybe szublimált folyamáról.

Ligeti Ernő a két világháború közti romániai magyar szellemi élet egyik legtevékenyebb alakja. Méltán írja róla Jancsó Elemér: „A sorainkból eltávozott erdélyi írók közül a romániai magyar irodalom egyik leglelkesebb, legrokonszenvesebb köztonájája volt Ligeti Ernő. Kortársai és barátai közül ki ne emlékezne szeretet és meghatottság nélkül lázas küzdelmeire, sikeres és meddő harcaira, bukásaira és újrakezdéseire. Három évtizedig élt közöttünk, és ez alatt az idő alatt alig volt folyóirat, napilap, írói szervezkedés, ahol Ligeti nevével ne lehetett volna találkozni.”¹

Még az első világháború előtt ott látjuk a legfrissebb írói kezdeményeknél. 1911-ben *Közös úton* címmel egy hét-nyolc tagból álló írói csoport antológiát jelentet meg, melyben Ligeti is szerepel. E kiadványra később büszkén emlékeznek: „...ez rohamozott először az erdélyi irodalom decentralizációjáért”.² A háború végén az antológia írói közül már egyedül Ligeti maradt Kolozsvárott. A „hőskorban” az irodalmi esték, a klasszikusok öröksége körül kialakuló viták egyik animátora, a Napkelet című magas színvonalú irodalmi folyóirat egyik szerkesztője. 1922-ben tőle indul ki az első írói tömörülés gondolata. Levélben fordul tizenkilenc írotársához, melyben a napi politika felett álló szellemi együttes létrehozására szólítja fel őket. E kísérlet a „huszak céhje” néven vonult be irodalomtörténetünkbe. Két évvel később, hosszas előkészítő munka és megbeszélések után, Paál Árpáddal, Nyíró Józseffel, Zágoni Istvánnal, Kádár Imrével és Kós Károlylyal együtt megalapítja a romániai magyar könyvkiadás szempontjából döntő fontosságú Erdélyi Szépmíves Céh kiadóvállalatát. „Csütörtökről csütörtökre csiszolódott a céh-gondolat akkortájt, nem is sejtve, hogy az a munka, amelyet elkezdtünk, nem csekélyebb az Aranka György, Döbrentei Gábor és más hajdani nagy erdélyiek reform-munkájánál.”³ Újabb két év múltán ott találjuk a helikoni munkaközösség alapítói közt.

Közírói munkássága legjobb publicistáink sorában jelöli ki helyét. Cikkei, politikai portréi (*Erdély vallatása*, 1922), tanulmányai

¹ Jancsó Elemér, *Emlékező sorok. Ligeti Ernő*. Igazság 1968. szeptember 7.

² Ligeti Ernő, *Levél Tamási Áronhoz*. Független Újság 1936. április 18–25.

³ Ligeti Ernő, *Súly alatt a pálma* 69 l.

(*A páneurópai mozgalom*, 1933) a jól tájékozott külpolitikust és közgazdászti idézik, európai műveltségre vallanak.

A napisajtóból kiszorulva *Független Újság* címmel hetilapot indít, amely főként külpolitikai elemzéseire és kritikai állásfoglalásával vívta ki az olvasók megbecsülését. A lapra – csakúgy, mint Ligeti publicisztikájának egészére – a haladó szellemű, demokratikus felfogás jellemző. Egy évvel a lap fennállása után egy vezércikkben Ligeti így vonja meg a *Független Újság* mérlegét: „Mi csak eszméket szolgálunk, olyan eszméket, amelyek nem csillognak hatalmas olvasótáborok kegyében; a régimódi szabadelvűséget hirdettük, a polgári liberalizmust, amikor erre már minden oldalon fűtyülnek, a társadalmi, faji kiengesztelődést, kisebbségek, többségek, népek barátságát akkor, amikor feje tetejére áll a világ.” Könnyű felismerni ebben az „árral szemben úszó” becsületes, de némiképp naiv felfogásban ugyanazt a groteszk és Don Quijote-i vonást, ami regényeit is oly sajátosan színezi. „Csak időre van szükség, hogy zajtalanul, lépésről lépésre megvívjuk a mi szabadságharcunkat és türelemre, hogy el ne veszítsük a kedvünket” – hirdette Ligeti egy olyan világban, amelyre már az előretörő fasizmus vetítette sötét árnyát. „Fölöttünk, talán igen magasan, sokkal magasabban, mint hinnők, csillog a mi csillagunk: a józan ész”¹ – vallotta makacsul. Ám e „józan ész” nem láttatta meg vele a társadalmi harc reális kibontakozásának útját és a forradalmi eszmeiség igazát. Természetesen nem a marxista világnézetet kérjük számon a polgári liberális Ligetitől, hanem azt a megértést, amely más pályatársai előtt, egy Szentimrei Jenő előtt például, a polgári eszmeiségben belül is ledöntötte a csökönyös elzárkózás falát, utat nyitva számára a Korunk tábora felé.

Ám a fasizmus térhódítása egyre inkább szétszaggatja a sehová sem tartozás illúzióit. 1936 tavaszán, Balogh Edgárnak az Ady Endre Társaság nevében kibocsátott kezdeményező körlevele nyomán a *Független Újság* ankétot indít demokratikus szellemi arcvonal létrehozására és az ifjúság széttöredezett sorainak egyesítésére. Ennek az ankétnak aláírói az „erdélyi realisták”. Közülük harminc, a legkülönbözőbb pártállású fiatal és idősebb író szóval fel a vitában, a többi között Mikó Imre, Szenczei László, Jancsó Elemér, Méliusz József, Kovács Katona Jenő. Ily módon Ligeti Ernő progresszív szellemű lapja elsőként áll a legszélesebb demokratikus alapokon nyugvó népi antifasiszta egység létrehozására irányuló kezdeményezés mellé, aminek eredménye volt a Vásárhelyi Találkozó. Maga Ligeti, Tamási Áronnak a Brassói Lapok hasábjain közzétett *Cselekvő ifjúság* című cikksorozatával kapcsolatban, levélben fordul Tamásihoz, és csatlakozik a nem

¹ *Pro domo*. *Független Újság* 1936. január 4–11.

nemzedéki alapon történő összefogás eszméjéhez. Álláspontját ez alkalommal is a maga módján fogalmazza meg: „Hiszek Balázs Ferenc szenvedélyében, Kacsó Sándor keménységében, Krenner Miklós bölcsességében és erkölcsi tisztaságában, aminthogy a tisztaságban hiszek mindig legörömebb. Hiszek benned is. Nem hiszek a fantomokban.”¹

A bécsi döntés után nyomorgás és az ennél is jobban fájló mellőzés az osztályrésze annak az írónak, aki oly szenvedéllyel tett hitet magyarsága mellett, s aki pár évvel azelőtt (persze akkor is Ira Aldridge-i idegen-otthonossággal) még annyira gazdának érzi magát a marosvécsi kastélyban („...megengedtük a villanyt bevezetni a kastélyba”... „...csodálkozunk, hogy miért nincsenek még ott a mi olajképeink a buzogányos, pogányverő ősök mellett”).² Hetilapja megindítására származása miatt nem kap engedélyt, és mire a mentességet megadták, elment a kedve a lapcsinálástól. Cikkeit sem közlik Erdélyben, de nem hagyja abba a munkát. Így írja meg legjobb könyvét, a *Súly alatt a pálma* (1942) című visszaemlékezését, melyben a romániai magyar szellemi élet huszonnégy évének történetét foglalja össze.

E tanulmány ma is a romániai magyar irodalom két világháború közötti történelmének egyik leghasználhatóbb forrásmunkája, különösen az irodalomszervezői kísérletek, a szellemi mozgalmak és eszménykeresések átfogó vizsgálatának révén. Jóllehet lényegében emlékirat és személyes vallomás, a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekszik az irodalmi csoportosulások és az egyes írók szerepének megítélésében. „A könyv meglepően objektív – állapítja meg Benedek Marcell a *Súly alatt a pálmáról* írott recenziójában. – Gondoljuk meg: jórészt olyan dolgokról van szó, amelyekben a szerző személyesen részt vett; olyan emberekről, akikkel nap nap után érintkezett, együtt harcolt, vagy elvi és világnézeti polémiákat folytatott.”³ Groteszk különossége viszont ennek az egészében haladó szellemű műnek, hogy Ligeti, nyilván a könyv megjelenését biztosítani akaró taktikai manőverezésből, de ezen messi túllicítálva is, engedményeket tesz a hivatalos fel fogásnak, és bevezetőjében valósággal ajnározza azt a rendszert, mely őt üldöztetésre kárhoztatja.

Budapestre költözve, egy ideig a Magyar Nemzet című napilap főmunkatársa lett. Erdélyi barátai megszerzik számára a kivételezettséget, ám ez nem mentheti meg a tragikus végtől: 1945 január közepén a nyilasok egy éjszaka betörnek lakására, feleségével és fiával együtt hálórúhában lehajtják a Jókai térre, ahol

¹ Ligeti Ernő, *Levél Tamási Áronhoz*. Független Újság 1936. április 18–25.

² *A Helikon – pongyolában*. Független Újság 1935. július 6–13.

³ Benedek Marcell, *Súly alatt a pálma*. Magyar Csillag 1942. 183–185. l.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

leövik őket. A gépfegyverek golyói csak a fiú életét nem oltották ki: reggel egy arra járó magyar tiszt kórházba viszi, és így megmenekül.

Ligeti Ernő tragikus halálával a romániai magyar kulturális élet egyik legodaadóbb katonáját és íróművészt veszítette el. E mostani kiadás is jelzi, hogy szelleme nem tűnt el nyomtalanul. És ha lesz egyszer Enciklopédiánk, neve bizonyosan benne lesz.

SŐNI PÁL